

Изабела Лис-Вјелгош

Институт словенске филологије, Универзитет у Познању – Пољска

ЈОШ ЈЕДНОМ О МОШТИМА СВЕТОГА САВЕ – ПРЕМА НЕКИМ ПОЗНИЈИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ИЗВОРИМА –

Апстракт: У раду се указује на проблем Савиних моштију који још увек остаје нерешен, и поред тога што постоји обиље општих расправа и посебних прилога на ову тему. У тексту се само укратко подсећа на питање Савиних моштију, њихову судбину и историју предавану у вези са спаљивањем при крају XVI века. О томе има многих извора – читав низ ранијих и познијих средњовековних житијних, летописних и епистоларних списа, а такође и записа. Проблем проучавања моштију светог Саве јесте сложен задатак који захтева свестран, интердисциплинарни приступ, а цели изворни корпус који сачињава својеврсни наративни циклус о историји и судбини моштију најпоштованијег српског светитеља, треба поново подврћи научној критици.

Кључне речи: Сава, свете мошти, пренос, спаљивање, извори, житије, летопис, посланица, Милешева, Врачар.

У верском систему, светачке мошти (грч. λείψανα; лат. *reliquiae*) јесу један од најстаријих облика одржавања веза са сакралном сфером; оне су, истовремено, знак светости и предмет побожне праксе, а, такође, често културна, идеолошка, друштвена појава. У хришћанском, богословском смислу, оне су саставни део посредног култа (лат. *cultus duliae*), који је увек у функцији помагања култа самог Бога (лат. *cultus latriciae*). Идеја поштовања земних остатака потиче од ранохришћанских времена, кад се посебно негује тело мученика, који је, кроз подражавање Христове жртве, видљива најава вечног живота, знамење Божије милости и присуства преко изабраника у верској, одн. црквеној заједници; „Сохранение мощей мученика воспринималось как его продолжающееся соприсутствие в церковной общине, как манифестация победы над смертью, совершенной Христом, подавшим святому благодать спасения, и повторенной в мученическом подвиге”¹. Зато су се првобитно мошти јавиле као објекат и посредник верског обожавања, истовремено и снажан темељ заједнице, а у касније време, чак су постале симбол националног, политичког и културног идентитета. У Старој Србији, присуство моштију било је од великог значаја, јер су оне биле не само објекат светачког култа него, пре свега, знак престижа државе, Цркве и народа, а, такође, и посебне Божије милости и плана према њима. Нарочиту важност имале су мошти светог Саве – личности најдубље уткане у свест и биће народа, које су, након преноса из Трнова у Милешеву, одредиле својеврсни сакрални, духовни центар (*axis mundi*), према коме се српска заједница могла стално

1 В. М. Живов, *Святость. Краткий словарь агнографических терминов*, Москва 1994, с. 46.

оријентисати². Оне су биле симбол личне и колективне светости, а, истовремено, и знак државно-црквеног легитимитета и српских традиција. Проблем проучавања моштију светог Саве – како запажа Д. Поповић – сложен је задатак, који захтева свестран приступ, пре свега, историјски, верски и културни, а, такође, и књижевно-литургијски³. С обзиром на обиље општих расправа и посебних прилога, у тексту се само укратко подсећа на проблем Савиних моштију, њихову судбину и историју предавану у вези са спаљивањем при крају XVI века.

О моштима светог Саве постоји много извора од којих су најстарије две службе – успенију и преносу моштију⁴. Основна тема прве јесте Савина монашка светост, али, како примећује Л. Павловић, у њој „има извесних стихира које су писане за црквену свечаност преноса Савиних мошти“⁵, а уз то, информација да се, поред његовог тела у Милешеви, чувају и мошти општехришћанских светаца – Срђа и Вакха. У служби преноса Савиних моштију, нарочито се истиче њихово доношење које је измирило тадашње несугласице и, наравно, стање светачког тела које је сачувано цело. О томе има и података у другим текстовима служби са кратким житијама које се налазе у минејима за јануар и март⁶, а, пре свега, у Доментијановим и Теодосијевим текстовима житија, служба, канона. Посебно у житијима наведених аутора, тема „објављивања“ Савиног нерасутог, целог тела и његовог свечаног преноса широко је представљена⁷. Сви ови текстови садрже исту информацију о целокупним моштима и гробу у Милешеви, што потврђују и други извори, а о томе сведочи и факат великог богатства милешевске ризнице која се повећавала управо због Савиног присуства. Очигледно, мошти су преживеле прво пустошење манастира 1459. године, јер како у путописним, тако у епистоларним и другим списима, има о томе неколико бележака⁸.

2 Види: М. Eliade, *Sacrum i profanum*, прев. R. Reszke, Warszawa 1996, с. 29-38; Р. Николић, *О гробу светог Саве у Милешеви*, Саопштења XIV, Београд 1982, с. 7-24.

3 Д. Поповић, *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд 2006, с. 75.

4 Прву службу је публикувао Љ. Стојановић (*Служба св. Сави*, Споменик САН, 3, Београд 1890), другу су објавили: Ст. Новаковић према рукопису из XIV века (*Примери књижевности и језика старог и српско-словенског*, Београд 1904), Љ. Ковачевић, према рукопису из XVI/XVII века (*Гласник СУД*, 63, Београд 1885), Ст. Димитријевић према рукопису из XVII века (*Гласник СПП*, Сремски Карловци 1935).

5 Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево 1965, с. 57.

6 Види: Исто, с. 59.

7 Види: Мѣсеца генѣвара дѣ дѣнь житиѣ и жиѣнь прѣподобнаго о҃тца нашего и богоноснаго наставника всѣе срѣбскыѣ землѣ и поморскыѣ архієпископа Савы, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, написао Доментијан, изд. Ћ. Даничић, Београд 1865; *Живот и подвизи преподобнога оца нашега и богоноснога наставника све српске землѣ и поморске, архієпископа Саве*, у: Доментијан, *Живот светог Саве и Живот светог Симеона*, прев. Л. Мирковић, прип. Р. Маринковић, ССК у 24 књиге, књ. 4, Београд 1988; *Житіє и поʹвизи иже вʹ пѣстыни съ своиʹ ѿца҃ми и ѿсоеʹхъ хожʹеніа и ѿ(т) ч(е)сти, Чюдєʹ исповѣданіє. Иже вʹ ѣтыʹ ѿца҃а нашеʹ Савы прѣваʹ арʹхієпʹа и оучʹтлаʹ срѣбскаʹ*. Оказано прѣʹбныʹ Доменʹтіаноʹ Презʹвитероʹ манастирѣ Хиладарѣ нарицаемаʹ. Списано ѿѣʹосиєлѣ҃ мни҃хоʹ тогоʹ манастирѣ, Д. Кенанов, *Славјанска Метафрастика. С приложение на житие за св. Сава Срѣбски*, Велико Търново 2002; *Житије светог Саве*, у: Теодосије, *Житија*, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, прир. Д. Богдановић, ССК у 24 књиге, књ. 5, Београд 1988. О томе види такође: Д. Поповић, *нав. дело*, с. 76-82.

8 Види: Св. Радојчић, *Милешева*, Београд 1921; Л. Мирковић, *Црквени уметнички вез*, Београд

Да је у петнаестом и шеснаестом веку још увек Милешева била Савина гробница, доказује низ тадашњих записа⁹. Тек крајем XVI века, утврђивало се предање о спаљивању светитељских моштију које се убрзо претворило у „најдраматичнији тренутак њихове историје, који је у свести савременика, а нарочито потомства, добио размере општенародне несреће“¹⁰.

Тај потресан догађај уперен против интеграције српског народа, диктиран од страха да се не дигне шира побуна против Турака, има одређену димензију: она је, пре свега, верска и политичка. Основни разлог за спаљивање моштију првог архиепископа био је устанак Срба у Банату под вођством вршачког митрополите Теодора, херцеговачког митрополите Висариона уз подршку пећког патријарха Јована. Према историјским сведочанствима, устаници су носили ратну заставу са ликом светог Саве, што је условило одлуку Синан-паше да турска војска упадне у Милешеву на Велики петак, узме из кивота светитељске мошти и да се оне пренесу у Београд на Врачар, па тамо спале 27. априла 1594. године¹¹. Очигледно, то је била намера да се укине снажан светитељев култ, да се са њим угаси истоветна свест у српском народу, а тиме и све наде за ослобођење од Турака. О тешким временима у којима је дошло до тог драматичног уништења, сведочи већ низ ондашњих записа, од којих су једни уопштени и у њима стоји само да: *тогда погране и вѣда црквѣ и свещенникѣм и христѣанѣм ѿ Исмаилѣтѣхъ вѣхъ срѣхъ земли и по инѣхъ странахъ, оубыства бесчислаѣна и запустѣнѣа многиѣмъ светѣлымъ обывѣлемъ*, други су тачнији и дају податак: *Да се зна каде съжегоше Тоурци светителя Саваѣ, архіепископа срѣпскыѣхъ и приморскыѣхъ земли вѣ Бѣлградѣ. Начелни везирѣ Синанѣ паша, иже беше предъ войскоѣ. Њѣ быше вѣ лѣтѣ(ѣ) 33¹² и 3¹³. У летописима се налази слична белешка: да је Савино тело однето из манастира Милешева, па је изгорео на Врачару код Београда, у *Врхобрезничком* тексту стоји да „отнесоше Тоурци светаго Саваѣ из Милешевѣ, мѣсеца марта 11¹⁴ днь, 14¹⁵ мѣть вѣгъ Оѣоуѣхъ, и сажегоше, априлѣа 15¹⁶ на Врачарѣ кодѣ Бѣлграда“. Исту, али већ мало ширу информацију садрже следећи летописи: *Руварчев II*, *Софијски II*, *Реметски*, *Васићев* и *Ковиљски*, у којима је записано да „съжегоше мошти светаго Сави (сѣхъ. светаго Саваѣ) прѣваго архіепископа срѣпскаго. Синанѣ паша из манастира Милешевѣ отнесе оу ковчѣгоѣ позлащѣноѣ, и сѣжеже на Врачарѣвоѣ више Бѣлграда“¹³. *Бранковићев летопис* сведочанство о спаљивању Савиних моштију значајно проширује кроз мотив њиховог посебног положаја и значаја у ондашњем друштву, наглашавајући изузетно поштовање ове светиње не само код Срба (Словена) него и код Турака: „*Sinan pascae vero cum exercitu mansit ad Danubium hyematurus et tunc invidens Daemon prodigiis quae S. Saba patrabat, instigavit quemdam Begum ut sic loquetur: <credunt Turcae S. Savae, et cruce se signant et baptizantur>. – Et Sardar combussit Corpus S. Savae Belgradi**

1940, с. 23-25; Д. Поповић, *нав. дело*, с. 91.

9 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. I, Београд 1902, бр. 601, 629, 668, 777.

10 Д. Поповић, *нав. дело*, с. 91.

11 Српска православна Црква слави празник спаљивања моштију светог Саве 27. априла/ 10. маја.

12 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи...*, бр. 868 и 876. Последња реченица у другом запису је највероватније позније дописана.

13 Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVI, Сремски Карловци 1927, с. 269. и 270.

prodigiis clarum, mense Aprilis 27. festo S. Simeonis martyris Christi cognati”¹⁴. Информацију да и Турци верују Светом Сави и крсте се, износи патријарх Пајсије, причајући о спаљивању Савиног тела у Житију првог краља Стефана и Житију последњег цара Уроша. У оба текста, наведена је друкчија година истог догађаја¹⁵. Док се у *Синасарском житију светог Симона*, наводи да су светитељске мошти донете и у Београду, на Врачару, спаљене 1585. године (7094): ’Въ зѣд тѣже лѣто нѣкѣи Бѣгъ наѣченъ вѣсть дѣволомъ, и клеветѣ доносѣтъ сераскерѣ, Глѣ: вѣрѣютъ тѣрцы сѣомѣ савѣ, и Крѣтѣсѣ /.../ ѿ бѣе послаѣтъ сераскерѣ, и принесѣша сѣагѣ савѣы моѣи, и сожже ѿхъ оубѣлиградѣ на врачаревѣ, у Житију светог цара Уроша, стоји да се то збило 1595. године (7103): „И въ гредѣуша лѣта зорѣ--тѣе егда вѣсть обываѣнїе светомѣ /.../ и то лѣто съжизаѣтъ моѣи прѣкрасныѣ и ѹдѣтворнѣе светого Сави срѣскаго, неконѣмъ бегомъ, наоученїемъ дѣволскѣмъ, иже исконѣи добра нѣнавѣдѣи и приходѣтъ къ сердарѣ синанѣ пашѣ, арѣбанасѣнѣ /.../ и глаголетъ: вѣроѣютъ тоѣрцы светомѣ савѣ, и крѣстетѣсе; и послаѣтъ сердарѣ оулаке, и приходѣтъ въ манастирь милѣшевѣоу вѣнѣзапоу, никомѣу ѿ сѣмъ вѣдоуѣи и поимѣютъ ракоу светѣоѣу съ моѣи и ѿносѣтъ въ вѣлыградѣ ѹдѣтворнѣе и прѣкрасныѣ моѣи и съжеже ѿхъ ѿхъ мѣнѣ грѣшномъ на полю врачаревѣоу”¹⁶. Осим тога, у текстовима се даје доста сликовита, или, чак, апокалиптичка прича о низу природних појава и несрећа које су биле последице овога трагичног догађаја; са емоционалном ангажованостју, Пајсије у једном тексту каже: ’И тогда вѣсть вѣрѣннѣа, и грѣноѣ кѣменїе, ѿкѣ никомѣ минѣти моѣиѣ /.../ Пѣсихъ рѣтъ великаѣ вѣсть, па у другом: Тогда знамѣнїю некоемѣ бывѣоу боѣры вѣтрѣномъ, и градѣо кѣменїе, ѿко дивитѣ се многомъ, и едѣа оубѣнѣзѣти въ своѣ домѣ”¹⁷. Уз то, у његовим списима, даје се јако интересантна белешка у облику једне егзегезе која треба да овај потресан догађај уздигне до сакралног, историозофског нивоа, тако да му се прида виши смисао. У Симоновом житију, објашњење је у средњовековном књижевном маниру, па се спаљивање представља као низ узрока и последица, то јест у категоријама Божије казне – „грѣхъ рѣди наѣи”¹⁸. Много шире и занимљивије тумачење налази се у тексту цару Урошу, где се уништење Савиног тела представља као мученичка жртва: „Бѣсть светѣтель и

¹⁴ Исто, с. 300.

¹⁵ Види: Ил. Руварац, *О нећким патријарсима. Од Макарија до Арсенија III (1557–1690)*, Задар 1888, с. 44–47; Р. Новаковић, *Подаци о години спаљивања моштију св. Саве у „Бранковићевом летопису” и у Пајсијевом „Житију цара Уроша”*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXII, 34, Београд 1956, с. 255–262; Ст. М. Димитријевић, *Спаљивање моштију Светог Саве*, Братство XXVIII, 1934, с. 140–163; Ђ. Сп. Радојичић, *Два примера Руварчеве тачности*, у: *Споменица Илариона Руварца*, Нови Сад 1955, с. 123–147.

¹⁶ Мѣя СѢПТЕМЕРІА ВК~Д, ДН~Ъ, Пѣмѣтъ прѣнагѣ оу~а наѣгѣо сѣмона Монаха, иже вѣсть прѣвѣнѣннѣи Крѣль Стефанъ сѣрѣскѣи, у: *Римнички Србѣак* из 1761. године (даље као – ЖС, без страница) и *Житїе и жѣзнь. И повѣстѣ въ кратѣѣ благоѣствѣаго и прѣвѣсокаго и прѣнопомѣнаѣмаго и храбраго Цара Стефана и сѣна ѣго, Оуроша мѣадаго цара, и ѿ жѣтїи и ѿ сконѣани ѣго, и како и коею сѣмѣртїю прѣидѣ сѣго свѣта сѣетнаго, и колико пожѣтъ и въ кое врѣме и гдѣ сконѣа; списано мною неѣдостѣннымъ и многогрѣшнѣмъ, иже нѣсѣмъ ѣстѣннѣ нарѣѣи се Ярѣпѣисѣкопѣ Павсеѣи*, у: *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. IV, св. XXI (старога реда), Београд 1867, с. 231 (даље као – ЖУ).

¹⁷ ЖС и ЖУ, с. 231.

¹⁸ ЖС.

преподобенъ и еше въ животѣ желаше мученичѣскы вѣнцѣ въсприѣти, и нѣлиши его господѣ и вѣнцемъ мученичѣскимъ оуѣнѣ се¹⁹. За тадашњу српску Цркву, култ светог Саве био је чврсти темељ и, уједно, оруђе интеграције српског народа који се сакупљаше око чудотворних моштију светитеља са непоколебљивом надом у исцељење, охрабрење и ослобођење од агарјанског ропства. Зато се можда Пајсије трудио да објасни и покаже трагичан догађај као мучеништво које постаде симбол заједничке националне судбине, за време турског ропства, знак губитка, али и посебне предестинације српског народа који ће убрзо функционисати у архетипу народа–жртве, народа–Богоносца²⁰. Спаљивањем моштију, не само да се није угасио култ светог Саве него се још више укоренио, јер је тада ово „тело без тела“ било знак изгубљене српске државе, традиције независности, али, истовремено, и сачувано идентитета, захваљујући Пећкој патријаршији, која је стално подржавала сећање на велику прошлост коју су тада представљали култови српских светитеља. Одатле је и требало изнићи заједничка снага, обновљена верска и национална свест.

Осим поменутих извора о Савиним моштима, постоји неколико летописних и епистоларних списа, као и записа који садрже сасвим друкчију информацију. У *Раваничком летопису*, двапут се појављује белешка о спаљивању – и то 1692. године, да Турци донесоше Саву из Студенице (!) и спалише га на Врачару: „Егда се Тѣрци повратише с разбоища, и придоше у Белиград, тогда принесоше мощи святаго Саве архіепископа сербскаго изъ манастира Стѣденице, и тогда саждегоше мощи святаго на Врачарѣ...”. Спомиње се и 1697. година, где се подвуче од Бога досудена Агаренима несрећа за тај свиреп чин: „И въ скорѣ примише Агаряни ѿмашеніе ѿ Бога за мощи святаго Савве сербскаго просветителя, егда Тѣрци проклети саждегоша на Врачарѣ”²¹. Слично наводи *Троношки летопис*: да за време турског похода на цара Леополда, по Синан-пашином наређењу, мошти су преузете из Милешеве и спаљене на Врачару: „егда варваринѣ синанѣ паша и вождохначалникѣ градѣи на леополда цесара аустрійскаго, повелѣ мощи светаго Саввы принести ѿ милошеве на полѣ белиградско Врачарѣ, и тамо сожеши повелѣ и прахѣ его развѣа на вѣтарѣ”²². Дакле, то би значило да су Савине мошти паљене не крајем XVI, већ XVII века, на шта је већ обратио пажњу Ил. Руварац кад је упућивао на белешке у летописним и другим изворима²³. То су, осим летописа, сачуване грамате – прва од молдавског војводе Василија из 1643. године, у којој стоји да се помиловао манастир Милешева: „Идеже почиваетъ и мощи свѣтителю христову сави архіепископа сѣрвскогѣ”; друга – од влашког Јована Радула из 1665. године, која понавља исту фразу, да је тај господар помиловао „монастирь милешава идеже почиваетъ тѣло свѣтителъ сави”²⁴. На то мишљење, позвао

19 ЖУ, с. 231.

20 Види: D. Gil, *Serbska hymnografia narodowa*, Kraków 1995, с. 25.

21 Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи...*, с. 313. и 314.

22 *Родословије сѣрвскѣ*, у: Гласник Друштва Србске Словесности, св. V, 1853, с. 47-48.

23 Ил. Руварац, *нав. дело*, с. 30-36.

24 Цит. према раду: Ил. Руварац, *нав. дело*, с. 31. Види и друге примере даривања милешевског манастира, мотивисаних присуством светачких моштију: С. Ануики, *Свети Сава у повељама румунских војвода*, у: *Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175–1975)*, Београд 1977, с. 361-366; Љ. Котарчић, *Две повеље влашких владара манастиру Милешеву из XVII века*, у: *Милешева у историји српског народа*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1987, с. 267-277.

се Ст. Димитријевић, који је, уз то, проучио и објавио читав низ докумената који потврђују да су се, још у седамнаестом столећу, Савине мошти могле налазити целе у милешевском манастиру. То су, пре свега, монашка писма која су током XVII века била ношена у Москву ради добијања новчане помоћи (жаловања – жалованих грамат) и милостиње. У документацији милешевских одлазака у Москву у том веку, почев од првог – 1627, па до последњег у 1688. години, константно се појављује белешка да светитељске мошти и даље почивају целе – нетљене у манастиру. У посланици преданој 1627. године руском цару Михајлу, има информација о манастиру у којем се налази Савино тело, а поред њега, мошти краљева Владислава и Давида: „Иже въ срѣб'сѣи земли црѣка и сѣщеннаа овытель възнѣніа гдѣ бѣа и спса нашѣ іѹ хѣ, монастѣ зовомѣ милешѣва, идеже почиваю сѣтые и мѣро бл҃гоухан'ныѣ чѣтѣе моши и" въ стѣиѣ оца нашего и учителя прѣваго архіеписѣпа срѣскаѣ сѣла сави великаѣ чюдотворѣца, да и моши стѣиѣ краљевѣ владѣва и дѣда”²⁵. Исто је у Посланицама из 1638. и 1647. године, где се сваки пут посебно подвлачи присуство светитељских моштију²⁶. У неким писмима, чак се и наглашава њихово стање, тако да или се отворено каже да су оне целе и неповређене – на пример у тексту из 1657. године: „... Монастыря Милешева церкви Вознесения Господня, идеже почиваютъ святѣе нетлѣнныѣ моши Савы сербского чудотворца...”; или се убедљиво подвлачи, као у другом, каснијем спису из 1659. године: „... Мы богомолцы твои дню и ношю беспрестанно Бога молили і Савы чюдотворца слезами раку омакали...”²⁷. Штацише, у текстовима се спомињу многа чуда и знамења која још стално чине Савине мошти, тако бар гласи Посланица из 1627. године, кад се појачава молба цару: „Тако покажи свою великѹю мѣсть и теплѹю любовь кѣ сѣтиѣ сави великомѹ чюдотворцѹ и сѣлю и многа чѣса и знаменіа и нѣла творѣи и исцѣленіа подаваѣ всѣмъ трѣбѹюшѣмъ вѣрныѣмъ и невѣрныѣмъ”²⁸. Јако су занимљива ова калуђерска сведочанства о постојању, стању и деловању моштију као да се раније ништа није збило, као да се није десило њихово спаљивање, како истичу многи други списи. Отуда произилази питање: зашто се ови епистоларни извори толико разликују од других? какво је образложење? да ли је циљ у томе да се прикаже, докаже присуство и стање светитељског тела, а тиме и лакше добије царска грамата? Узевши у обзир да је већ тада Савин култ у Русији био јако снажан, може се закључити да су монаси просто користили ово светитељско поштовање и свесно се трудили да сакрију неповољан губитак моштију крајем XVI века. Ст. Димитријевић одлучно је изјавио да таква обмана не би била могућа бар због живих, међусобних веза милешевских монаха са Русијом, а, пре свега, пошто су у Милешеву, поред Руса, долазили и други из Влашке, Молдавије, као и осталих српских манастира; дакле, пре или касније, ова тајна би се открила²⁹. Веродостојност милешевских писама, у том оквиру, могу потврђивати не само летописни извори већ и записи из друге половине и с краја XVII века. У њима, посебно се подвлачи, или сугерише присуство чудотворних моштију, обично поводом даровања неке књиге на Савин кивот. Тако у запису из 1657. године, стоји да „Герасим дарова сию книгѣ в сербские во общежителіи монастырь Милешевск к

25 Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик Српске краљевске академије, LIII, Сарајево 1922, с. 153; уп. посланицу из 1688. године, с. 163.

26 Исто, с. 156 и 157.

27 Исто, с. 161 и 162.

28 Исто, с. 154.

29 Исто, с. 170.

целебноносним мошам светоготца Сави сербског чудотворца. У запису из 1666. године, записано је да „сја книга, глаголеми Маргаритъ, монастира Милошева, светоготца Сави великаго чудотворца, донѣсена вис(тъ)“. Најзад, у запису из 1686. године, стоји да „сјю книгъ, глаголемъ ѿтачник, приложи светопочивши владика вихорьскъ квр Висарион за свои вечни помѣнъ монастирѣ Милешевѣ, храмъ възнесенію господню и светомъ Сави“³⁰. И поред тога, постоји могућност да је то само уобичајена и понављана фраза која је у тешким временима просто један од начина да се преживи и подигне углед самог манастира као средишта култа Светога Саве, који је тада све више и више постајао симбол изгубљене и стално очекиване слободе и изражавао тежњу ка независној држави. Одавде настају различита мишљења и таква која, иако лишена научних основа, изазивају недоумице и нова питања. Од већине расправа и прилога, појављују се гласови који износе могућност да је предање о спаљивању настало тенденциозно од самих милешевских калуђера – да што више Турке пред народом омразе³¹. Осим тога, није било препрека да се то споља, због политичких и материјалних разлога, другачије, то јест истински прикаже, јер дуго су у Москву милешевски монаси носили информацију да се мошти светоготца Саве стално чувају у манастиру, па су тиме одмах добијали следеће јако повољне дарезљиве грамате. Ст. Димитријевић, позивајући се на високу моралност ондашњег монаштва, није дозвољавао да би то могла бити манипулација, иако диктирана тешким временима³². Чини се да такво тврђење није потпуно тачно, јер има доста доказа и оцена да тада монаштво није било идеал живота и отелотворење моралности, у том смислу да су то најчешће били људи без вишег образовања и шире свести, а, пре свега, окупљени да на све могуће начине преживе ова тмурна времена. Ипак је могуће да су се стварно мошти налазиле у манастиру бар до неког преломног тренутка, о чему, уосталом, сведочи неколико посланица. У једној из 1659. године, монаси се жале руском цару да је њима учињена велика беда због тога, како кажу, „что мы крестимъ Турки у Савы чудотворца“³³, што би могло бити доказ Савиног присуства и његовог великог култа не само код православних него и код муслимана, а тиме и узрок турског гнева. Слично се нашло у првом – из 1761. године – то јест римничком издању *Србљака*, у Пајсијевим текстовима светом Симону и цару Урошу. О томе да су и Турци долазили светитељским моштима, забележио је ђакон Атанасије Даскал, кад у казивању, спомиње о њиховом паљењу 1667. године услед исцељења од беса једног Турчина³⁴. Он је, такође, записао да тада није изгорело цело Савино тело и да су неки његови делови остали. Највероватније, реч је о спасеној или откупљеној десној руци, о којој су монаси из манастира Пакра изјавили у Русији, на протоколу саслушања 1712. године, да је Милешева спаљена пре више од двадесет година и да се светитељска рука сад чува у њиховом манастиру: „И того чудотворца Савы мошти сожгли, отъ которого по упрошенію нѣкоторыхъ христіанъ великою куплею у Турковъ осталась десная рука, которая и до нынѣ въ томъ ихъ монастырѣ обрѣтается“³⁵. Дакле, није искључено да су у праву истраживачи који тврде да су Савине мошти више пута биле паљене или сечене. Последњи пут би то могло бити крајем XVII века, када је дошло

30 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи...*, бр. 1545, 1622. и 1861.

31 Види: М. Драговић, *Свети Сава није спаљен. Историјска расправа*, Пожаревац 1930.

32 Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју...*, с. 170.

33 Исто, с. 162.

34 Види: Исто, с. 171.

35 Исто, с. 165.

до пустошења Милешеве, о чему су причали монаси из Пакре, а што потврђује и низ записа у којима има о томе података, као, на пример, у једном из 1688. године: „тогда *wp̃стѣше многи монастири и ѿгнѣмь сагорѣше ѿ лаври : монастирь Хѿпово, и Милешева Рача и Раваница*“; или оном из 1689. године: „И много zelo Христїанъ погѣвише и светихъ моѣи разорише“³⁶. Л. Павловић истиче да су Милешевци писали у Русији о вишекратном спаљивању, а, такође, да се не зна „да ли су Милешевци сасекли Савине мошти ради одласка у прошњу или да би их лакше сачували од Турака или је то на неки начин учињено на Врачару приликом спаљивања, кад су делови можда вађени из ватре“³⁷. О томе да је, од Савиних моштију, једино сачувана десна рука, сведоче већ ранији путописи из XVI века, на пример, 1574. године, Пјер Лескалопје забележио је да их је лично видео, јер је, од милешевских монаха, био принуђен целивати једну кост Савине руке³⁸. Штавише, према његовом запису, монаси су га убеђивали у то да се чува и цело тело. То би, опет, могло доказивати да су, од краја шеснаестог века, Милешевци водили својеврсну игру: да се макар и делимичан губитак светитељских моштију не открије. Врло интересантно јесте то – како запажа Л. Павловић – да се, по предању, у Тројици плеваљској, чува и лева Савина рука, која је жућкасте боје, цела од лакта и са свих пет прстију³⁹. Међутим, Д. Поповић обраћа пажњу на недостатак малог прста и веже тај са направљеним неким Нектаријевим кивотом за Савин прст који се дуго чувао у Пећи⁴⁰, а што непосредно потврђује и запис из 1680. године, који гласи: „*Сы кивотъ свѣтаго Саве сръбскаго чюдотворѣца прѣстъ. Сакова доуховникъ Нектарїе еромонахъ Милешевацъ, въ лето 1680*“⁴¹.

Према оваквим информацијама, може се закључити да, ако су још у седамнаестом столећу Савине мошти постојале, онда нису очуване целе. Све то указује на њихово вишекратно уништавање – паљење и сечење које је могло управо започети крајем претходног века. Зато ранији извори не морају бити противуречни познијим сведочанствима и сви они просто могу сачињавати својеврсни наративни циклус о историји и судбини моштију најпоштованијег српског светитеља. Можда би требало подврћи цели овај изворни корпус оштрој научној критици, без „епског певања“, без саосећања и емоционалне идентификације са проблематиком. Можда би требало да се тај проблем реши на широки интердисциплинаран начин и помоћу најновије савремене методологије, а не, као што је то досад било, да су истраживања, у великој мери, била скроз одвојена: или историјска, или књижевноисторијска, или богословска итд. Јако је мали број радова који су битно унапредили научна сазнања, обично су они, пре свега, понављање исте шеме мишљења, а проблем Савиних моштију још увек остаје нерешен. Ипак, треба признати да су се многи истраживачи трудили дати тачан одговор, истичући и низ нових захтева, између осталог, да се пронађе први погрешни извор из кога је у остале споменике ушло предање о спаљивању крајем XVI века, а можда и утврди откупљивање или прикривање појединих делова моштију; да се проблем паљења и сечења повеже са народном

36 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи...*, бр. 1895. и 1918.

37 Л. Павловић, *нав. дело*, с. 65.

38 Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI-XVII век*, Београд 1961, с. 378; види такође: Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku u XVI vjeku*, Rad JAZU, knj. LVI (1881) i knj. LXXXIV (1887).

39 Л. Павловић, *нав. дело*, с. 66.

40 Исто, с. 95.

41 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи...* IV, Београд 1923, бр. 7040.

традицијом и усменим предањима; да се тај проблем сагледа на ширем плану, али и проуче и покажу многи турски документи који би могли разјаснити више факата итд.⁴². Наравно, то су само основни, од обиља научних постулата. Ипак, вреди о томе говорити, и то не само у време јубиларних прослава. Зато су изложена разматрања само један захтев да се изазове поновна дискусија о овом проблему. Иако би се, на први поглед, чинило да је питање Савиних моштију већ обрађено, и поред тога што није до краја решено, онда треба рећи да, ако се у науци још увек може расправљати о Иви Андрићу и Вуку Караџићу, онда се може и питати за такву суштинску ствар као што је познија историја и судбина моштију тог великог светитеља.

Литература

- Gil D., *Serbska hymnografia narodowa*, Kraków 1995.
Гласник СПП, Сремски Карловци 1935.
Гласник Друштва србске словесности, св. V, 1853.
Гласник Српског ученог друштва, књ. IV, св. XXI (старога реда), Београд 1867.
Гласник Српског ученог друштва, књ. 63, Београд 1885.
Димитријевић Ст. М., *Грађа за српску историју из руских архива и библиотеке*.
Димитријевић Ст. М., *Спаљивање моштију Светога Саве*, Братство XXVIII, 1934.
Доментијан, *Живот светог Саве и Живот светог Симеона*, прев. Л. Мирковић, прип. Р. Маринковић, ССК у 24 књиге, књ. 4, Београд 1988.
Eliade M., *Sacrum i profanum*, прев. R. Reszke, Warszawa 1996.
Драговић М., *Свети Сава није спаљен. Историјска расправа*, Пожаревац 1930.
Живов В. М., *Святость. Краткий словарь агиографических терминов*, Москва 1994.
Живот Светог Симеона и Светог Саве, написао Доментијан, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865.
Кенанов Д., *Славянска Метафрастика. С приложение на житие за св. Сава Србски*, Велико Търново 2002.
Matković P., *Putovanja po Balkanskom poluotoku u XVI vjeku*, Rad JAZU, књ. LVI (1881) i књ. LXXXIV (1887).
Милешева у историји српског народа, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1987.
Мирковић Л., *Црквени уметнички вез*, Београд 1940.
Николић Р., *О гробу светог Саве у Милешеву*, Саопштења XIV, Београд 1982.
Новаковић Ст., *Примери књижевности и језика старог и српскословенскога*, Београд 1904.
Павловић Л., *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево 1965.
Поповић Д., *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд 2006.

42 Ст. М. Димитријевић, *нав. дело*, с. 172; Л. Павловић, *нав. дело*, с. 66; Д. Поповић, *нав. дело*, с. 76. и 95.

- Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXII, 34, Београд 1956.
- Радојчић Св., *Милешева*, Београд 1921.
- Римнички Србљак* 1761 (Збирка Матице српске).
- Руварац Ил., *О пећким патријарсима. Од Макарија до Арсенија III (1557–1690)*, Задар 1888.
- Самарцић Р., *Београд и Србија у списима француских савременика XVI-XVII век*, Београд 1961.
- Споменица Илариона Руварца*, Нови Сад 1955.
- Споменик САН, 3, Београд 1890.
- Споменик Српске краљевске академије, LIII, Сарајево 1922.
- Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175–1975)*, Београд 1977.
- Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. I, Београд 1902.
- Стојановић Љ., *Стари српски родослови и летописи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVI, Сремски Карловци 1927.
- Теодосије, *Житија*, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, прир. Д. Богдановић, ССК у 24 књиге, књ. 5, Београд 1988.

Izabela Lis-Wielgosz

**RAZ JESZCZE O RELIKWIACH ŚWIĘTEGO SAWY
- WEDŁUG NIEKTORYCH POZNOŚREDNIOWIECZNYCH ŹRÓDEŁ -**

Tekst podnosi oczywisty i wielokrotnie opracowywany problem dotyczący historii i tragicznych losów relikwii świętego Sawy na podstawie późnośredniowiecznych źródeł pisanych – hagiograficznych, historiograficznych, epistolarnych oraz tzw. krótkich form, to jest zapisów. Jednak celem jest przypomnienie nie tyle samego faktu zniszczenia, to jest kilkukrotnego palenia czy parcelowania czcigodnego ciała świętego, co wciąż nierozwiązanej kwestii osadzenia, potwierdzenia czasowego i szerszego ustalenia ciągu przyczynowo-skutkowego oraz uwypuklenia sensu dziejowego tego wydarzenia. Podstawowym postulatem jest interdyscyplinarne podejście naukowe i zarazem odejście od tradycyjnego opisu problemu czy to *stricte* literaturoznawczego, historycznego, czy to teologicznego. Ponadto tekst ma zwrócić uwagę na potrzebę krytyczno-naukowego zestawienia źródeł i potraktowania licznych relacji o losach relikwii świętego Sawy w kategoriach całościowej i niesprzecznej narracji.

Kluczowe słowa: Sawa, święte relikwie, przeniesienie, spalenie, źródła, żywot, latopis, posłanie, Mieszewa, Vraczar.

